

УДК 398.47.21.221

[https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-10\(15\)-547-559](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-10(15)-547-559)

Сірко Роксолана Іванівна доктор психологічних наук, доцент, начальник кафедри практичної психології та педагогіки, Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, вул. Клепарівська, 35, м. Львів, 79007, тел.: (067)172-60-46, <https://orcid.org/0000-0002-9398-6272>

Слободяник Володимир Іванович кандидат психологічних наук, доцент, Начальник інституту післядипломної освіти, Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, вул. Клепарівська, 35, м. Львів, 79007, тел.(067) 340-41-10, <https://orcid.org/0000-0001-6533-3453>

ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ДЕМОНІЧНИХ ЧОЛОВІЧИХ АРХЕТИПІЧНИХ ОБРАЗІВ

Анотація. Стаття присвячена психолінгвістичному аналізу демонічних чоловічих архетипічних образів. Виявлено, що у сучасній культурі різних народів світу існують чоловічі демонічні образи, які мають схожість у своїх психологічних характеристиках: велетень-людоджер (Західна Європа); троль (Північна Європа); чаклун (Центральна та Східна Європа); дракон (Азія); змій (Україна, Східна Європа); Кощій Безсмертний (Росія); чорт (Європа) та дідько (Україна), тощо. В основі цих фольклорних образів стоять історичні персонажі мага, волхва, жреця, тобто служителів дохристиянських релігійних культів, які володіли надзвичайними здібностями, магичною силою, особливими знаннями. Встановлено, що чаклун, чародій, чарівник, відьмак, віщун, відун, характерник, мольфар, знахар, ворожбит, голдовник, колдун, волхв, жрець, маг, чудесник, шаман – ці всі слова мають подібне семантичне значення: займатися магією, тобто творити чари та дива, ворожити, лікувати та пророкувати майбутнє, при цьому вищезазначені функції в своїй основі доволі часто не несли негативного змісту.

Етимологічний та лексичний аналіз дає підстави стверджувати про трансформацію образу відьмака та чародія з позитивного на негативний. Так, у дохристиянські часи позитивно сприймався знахар та провидець, який вмів лікувати та передбачати майбутнє. Проте з прийняттям християнства виникло несприйняття осіб, які володіють таємними знаннями та надприродними здібностями, що не зрозумілі пересічній особі, тобто більшість слів стало носити негативний характер та у людській свідомості сприйматися як ті, що завдають болю, небезпечні та страшні.

Поряд із значною теоретичною розробленістю зазначеної проблеми, існує певний дефіцит наукової інформації щодо впливу даних архетипів на поведінку

особистості, розробці психотерапевтичних методів з використанням вищезазначених персонажів, які б допомогли навчити використовувати дику силу внутрішнього мудреця

Ключові слова: психолінгвістика, психічний образ, чаклун, знахар, характерник, архетип, маг, волхв.

Sirko Roksolana Ivanivna Doctor of Psychological Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Practical Psychology and Pedagogy, Lviv State University of Life Safety, Kleparivska St., 35, Lviv, 79007, tel.: (067) 172-60-46, <https://orcid.org/0000-0002-9398-6272>

Slobodyanyk Volodymyr Ivanovych Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Head of the Institute of Postgraduate Education, Lviv State University of Life Safety, Kleparivska St., 35, Lviv, 79007, tel.: (067) 340-41-10, <https://orcid.org/0000-0001-6533-3453>

PSYCHOLINGUISTIC ANALYSIS OF DEMONIC MALE ARCHETYPICAL IMAGES

Abstract. The article is devoted to the psycholinguistic analysis of demonic masculine archetypal images. It was found that in the modern culture of various peoples of the world there are male demonic images that have similarities in their psychological characteristics: man-eating giant (Western Europe); troll (Northern Europe); sorcerer (Central and Eastern Europe); dragon (Asia); snakes (Ukraine, Eastern Europe); Koshchii Bessmertny (Russia); devil (Europe) and uncle (Ukraine), etc. These folklore images are based on historical characters of magicians, magicians, priests, that is, ministers of pre-Christian religious cults who possessed extraordinary abilities, magical power, and special knowledge. It has been established that sorcerer, sorcerer, sorcerer, sorcerer, soothsayer, sorcerer, sorcerer, sorcerer, sorcerer, sorcerer, sorcerer, sorcerer, sorcerer, priest, magician, miracle worker, shaman - all these words have a similar semantic meaning: to practice magic, that is, to create charms and miracles, fortune-telling, healing and predicting the future, while the above-mentioned functions in their basis quite often did not carry a negative meaning.

The etymological and lexical analysis gives reasons to assert the transformation of the image of the witch and sorcerer from a positive to a negative one. So, in pre-Christian times, a healer and seer who could heal and predict the future was perceived positively. However, with the adoption of Christianity, there was a rejection of people who possess secret knowledge and supernatural abilities that are not understandable to the average person, that is, most words began to have a negative character and in the human mind were perceived as those that cause pain, dangerous and scary.

Along with the significant theoretical development of the mentioned problem, there is a certain lack of scientific information regarding the influence of these

archetypes on the behavior of the individual, the development of psychotherapeutic methods using the above-mentioned characters, which would help teach how to use the wild power of the inner sage.

Keywords: psycholinguistics, mental image, sorcerer, healer, character, archetype, magician, sorcerer.

Постановка проблеми. Образи відьмака, мага, волхва, чарівника, ворожбита, жреця, чаклуна, чорта впродовж тисячоліть заворожують людські душі, заставляють вірити в них або ненавидіти, проте нікого не залишають байдужими. Чому ж ці образи настільки живучі в історії людства, що про них з покоління в покоління переповідають міфи, легенди, казки, ними лякають дітей, і до них же звертаються про допомогу у скрутні часи?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українській культурі демонічні чоловічі образи широко використовуються письменниками та поетами. Так, витівкам чортів присвячені: твори А.Радивиловського «Про те, як один диявол змарнував час біля грішника», М.Вовчка «Чортова пригода»; роман М.Булгакова «Майстер та Маргарита»; повісті М.Гоголя «Запропаща грамота», «Сорочинський ярмарок», «Ніч перед Різдом»; оповідання П. Куліша «Про те, що сталося з козаком Бурдюгом на Зелені свята», Г.Данилевського «Біс на вечорницях», І.Нечуй-Левицького «Чортяча спокуса», О.Стороженка «Жонатий чорт» та «Закоханий чорт»; легенду Дніпрової Чайки «Білий чорт» та вірш «Під самого Купала». Окремо стоять твори про чарівників: про волхвів знаходимо згадки у давньослов'янському епосі «Повість временних літ», більшість дум та народних пісень присвячена козакам-характерникам Мамаю, Байді, Івану Сірку та іншим; про віщунів описується у оповіданні Х.Купрієнка «Недобрий віщун», про мольфарів розповідається у творі М.Коцюбинського «Тіні забутих предків», про колдуна – у оповіданні Г. П. Данилевського «Мрець-вбивця».

Проте і світова література віддала належну шану чоловічим демонічним героям. Необхідно згадати і образ злого духу Мефістофеля у драмі німецького філософа Й.В.Гете «Фауст», колдуна Чорномора у поемі російського поета О.Пушкіна «Руслан та Людмила», відьмака Геральта з циклу фентезійних романів «Відьмак» польського письменника А. Сапковського, чарівників Албуса Дамблдора і Гелерта Гріндельвальда у фантастичних романах англійської письменниці Дж. Роулінг «Гаррі Потер», доброго чародія Гендальфа з новели-казки англійського письменника Дж. Толкіна «Гобіт або Туди і Звідти». Кельтським жерцям присвячена книга Летті Гвінгілл «Колиска друїдів», індіанським шаманам - Ф.Герберта «Полювальник душ», шаманам Півночі – О.Клейна «Чарівний Камінь та Книга Білої Сови», козацьким характерникам - П. Дерев'янка «Аркан Вовків».

Які ж чоловічі негативні архетипічні образи присутні у фольклорі народів світу, чи є між ними схожість? Так, у Європі у казках часто зустрічається образ

велетня-людоджера (казки Ш.Перро «Хлопчик-мізинчик», «Кіт у чоботях», шотландська народна казка «Пірідур», німецька – «Швець та велетень», англійські – «Джек та бобове стебло», «Джек – підкорювач велетнів», французька – «Малюк-хитрун», українська – «Бідний чоловік та його сини»), троля (норвезькі народні казки «Як Пічкур заклався з тролем, хто кого переїсть», «Пан Пер», «Семеро господарів дому», шведська – «Замухришка»), орка (Джован Батіста Базіле «Казка про орка»), чаклуна (українська - «Гуцул, чорнокнижник та цісар», словацька - «Чарівний ліхтар», чешські – «Колдун», «Вугільник і чародій на Радгощі», «Мельничук та три лелеки», норвезька – «Вітробородий», фінська – «Здібний учень», данська – «Дочка колдуна»), чорта (норвезька - «Чорт і староста», польська - «До чого жадібність доводить», словацька – «Швець та чорт», українські - «Жона над чорта», «Баба, чорт і циган», «Чорт-змій та запродані діти»). В Азії часто розповсюджений сюжет боротьби з драконами (китайська - «Золота сопілка), демонами (японська - «Іссумбосі»), велетнями (індійська – «Замориш»).

На слов'янських землях ці антигерої деколи видозмінюються: з'являється образ Коція Безсмертного (російські народні казки - «Казка про Коція Безсмертного, Івана-царевича та Булата-молодця», «Василиса Прекрасна», «Мар'я Моріївна», «Царівна жаба»; українська – «Про Івана Царевича, Маріану і Коція Безсмертного», «Олена Прекрасна») або Коція Міднобородого (польська народна казка «П'ять овечок), який згодом на українських землях трансформується у Змія (українські казки – «Чорт-змій і запродані діти», «Про князя Коріятовича і жовтого змія Веремія», «Іван Побиван», «Котигорошко», «Кирило Кожум'яка», давньоруські билини – «Добриня Микитич та Змій Горинич», «Олеша Попович та Тугарин Змій»). Відомі також інші антигерої: Чудо-юдо погане (російська казка «Іван – селянський син і Чудо-юдо»), Соловей-розбійник (билина «Ілля Муромець і Соловей-розбійник»), Ідолище погане (билина «Ілля Муромець та Ідолище погане»), Калин цар (билина «Ілля Муромець та Калин-цар»), Шолудивий Буняк (українська легенда «Як Кожум'яка переміг Буняка»). Окремо стоять збірні образи ворогів, як от татари, які нападали на українські села та забирали людей у неволю (українська народна казка «Козак Мамарига», легенди «Як Іван Сірко татар переміг» та «Козак Мамай», історичні пісні «Пісня про Байду» та «Та, ой, як крикнув же та козак Сірко», українські народні думи «Козак Голота» та «Дума про Остафія Дамкевича»), та чужоземні пани, які пригноблювали людей на завойованих землях (легенда «Як Пинтя передав свою силу Довбушеві»).

У сучасному науковому дискурсі тема архетипічного образу чаклуна зокрема та демонологічних чоловічих персонажів загалом ґрунтовно вивчається представниками різних наук. Так, філологи вивчають образ відьми та відьмака в українській демонології та літературі (В.Кмет); культурологи досліджують культурну ініціацію (Т.Гундорова), етнокультурні стереотипи (О.Белова), народні вірування (П.Іванов); фольклористи визначають міфопоетичні основи

народного календаря (Т.Агапкина), народну демонологію та міфо-ритуальну традицію у слов'ян (Л.Віноградова), міфи у генезі художнього мислення (І.Зварич); філософи розробляють проблематику трансформації архетипів (Н. Лебединцева) та його міфопоетичного відтворення (О.Колесник); психологи ж акцентують увагу на трансформації героя (Дж.Кемпбелл), психологічних аспектах української етнокультурної моделі (В.Куєвда).

Аналіз наукової літератури, дає підстави стверджувати, що етимологія слів «відьмак», «чаклун», «знахар», «ворожбит», «дідько» та інших на сьогодні остаточно не з'ясована. Ряд наукових джерел в тій чи іншій степені розкривають ці поняття, проте психолінгвістичний аналіз чоловічих негативних архетипічних образів здійснений недостатньо.

Мета статті (постановка завдання). З метою психолінгвістичної інтерпретації чоловічих архетипічних образів антигероя необхідно провести етимологічний аналіз та розглянути лексичне значення слів, дослідити схожість та відмінність у міфології та фольклорі народів світу, розглянути вплив цих образів на психіку та поведінку людини.

Виклад основного матеріалу. Етимологія слова «чари» наводиться від праіндійського «karoti» - робити та творити або авестійського «čārā» - засіб, отже засіб для досягнення мети [3]. У етимологічному словнику української мови за редакцією О.Мельничука «чарівник» та «чаклун» походить від старослов'янського «чарь» - чари, чаклунство [1, с.280]. Розглянемо детальніше слова: «чародій» в буквальному змісті «чари діяти», "čar-" и "dě-j", тобто робити чари, чарувати; «чарівник» дослідники виводять від діалектизму Західної України «никає» - бачить, знає, відає, тобто «чари никає» - чари знає; «чаклун» - від діалектизму Закарпаття «ун», де говорять «ун сказав», що значить - він сказав, тобто «чакл ун» - він чаклує [9].

Слово «колдун», яке споріднене з литовським «kalbà» - мова, латишським «kalada» - шум, сварка [2], вживається у значенні словесної практики - заговорювати, заклинати. Потрібно зазначити, що українських козаків-характерників називали «голдovníк» від дієслова «голдувати», тобто колдувати [9]. Етимологія російського слова «волшебник» походить від старославянського «вльшьба» - колдовство, де спільнокореневим словом є «волхв» - чарівник, чаклун, провісник - походить від старослов'янського «вльхвъ» - маг та від болгарського «вльхва» - чаклун та пов'язане з дієсловом «вльсноути» - бурмотати, тобто той, хто говорить незрозумілими словами. [3].

Етимологічний словник української мови під редакцією О.С.Мельничука пояснює слово «відьмак» від праслов'янського «vĕděti» - відати, знати [1, т.1., с.396]; «відун» від староруського «вѣдь» - знання, чари; «віщун» походить від праслов'янського «vĕstjъ» - мудрий та від «vĕděti» - знати [1], де однокореневими словами є віщий, провісник, невіста. Так, дівчина, яка вчилася знанням називалися «віста» - та, що несе вісті, що походить від латинського «vidēre» - бачити або від праіндоевропейського «weid» - знати,

відати, бачити; і лише після створення сім'ї та народження дитини вона могла стати «відьмою», тобто знаючою жінкою та мудрою матір'ю, духовною наставницею. Цікаво, що слово «невіста» походить від старослов'янського «невѣста» - та, яка не несе знань, тобто молода незнаюча дівчина. Цю версію підтверджує і той факт, що у стародавньому Римі богинею домашнього вогнища та родинного життя була Веста, а жрицями цієї богині були весталки, молоді дівчата з хороших родин, які приймали обітницю безшлюбності. Існує ще одна цікава версія про походження слова «відьма» від старослов'янського «вѣдма» як словосполучення від «вѣдати» - знати, відати та «ма» - матір, тобто «матір, яка має знання» [7]. Як зазначає автор, до прийняття християнства це слово несло позитивне значення. «Гадати» та «гадалка» походить від «гадь» - знахар, провісник, споріднене з болгарським «гадкам» - припускаю, словенським «gádati, gâdam» - допитуватися, польським «gadać» - говорити, литовським «godóti» - думати [3].

Слово «*ворожбит*» загально прийнятої етимології не має, споріднюють з словянським «vrazity» - шкодити чаклуванням [4, с.427] або ж від старослов'янського «врачь» - знахар, лікар [4, с.423]. Цікавим є і походження старослов'янського слова «врачь», яке, на думку, М.Фасмера, походить від дієслова «врать», що раніше трактувалося як просто говорити, заговорювати, його споріднюють з болгарським «врач» - колдун, сербохорватським «врач» - провидець, чарівник, чаклун, а «вратіти» - ворожити, гадати, пророкувати, лікувати знахарством [2]. У етимологічному словнику М.Фасмера слово «знахар» походить від слов'янського «знаха», що спочатку вживалося у значенні «як той, що знає», а потім вже тлумачилося як «знатник» - чаклун; «цілитель» - від праслов'янського «сѣліти» - зцілювати, тобто робити цілим, лікувати [2]. Українське слово «лікар» походить от праслов'янського кореню «lěкъ» — ліки, що прийшло з германських мов: готської «lēkeis» - лікар, lēkinōn» - зціляти, англосаксонської «læce» - лікар, шведської «läkare, läka» - зціляти [1].

Загалом на українських землях чаклуни відомі як козаки - характерники, на західноукраїнських - як мольфари. Розглянемо походження слова «характерник», на санскриті «харе (хара)» - це божа снага, а «никай» як діалектизм «бачити», тобто це той, хто хару знає, хару бачить, тобто володіє божими вміннями [9], так само як і знахар. Походження слова «мольфар» неясне: деякі дослідники споріднюють його з італійським «malfare» — робити зло [10], інші наводять походження від давньослов'янського «мольфа», що значить чаклування, чари, зачарований предмет, а «мальфівниця» - відьма [1]; треті вказують на спорідненість з праслов'янським «мльва» - молва, говорити.

Потрібно розглянути і етимологію слова «маг», що походить від грецького «magos» - жрець та споріднене зі старокитайським - шаман [2]; у свою чергу «жрець», на думку М.Фасмера, походить від старослов'янського «жърѣти (жърѣти), жърж» - здійснювати жертвоприношення, поклонятися

комусь; «шаман» - або від евенського «šaman» - буддистський монах [2] або від праїндоевропейського «šamáuati» - заспокоювати [3].

Етимологія слова «чудо» та похідні від нього «кудесник», «чудотворець», «чудовисько» походять від праслов'янського «čūdo» - чудо, чари, при цьому ці слова протилежні за своїм лексичним значенням: так, чудотворець та кудесник – це ті, хто творить чудеса, щось надзвичайне, а чудовисько – це страшне та небезпечне казкове створіння, де гипонімами є дракон, орк, троль.

Слово «троль» походить від староскандинавського «tröll» - чаклун, колдун [11], «велетень» – від праслов'янського «velikъ»- великий; «орк» – від староанглійського «orc» - біс; «дракон» – від давньогрецького «δράκων» - змія, дракон та «δέркоμα» - бачити, дивитися; «змій» від старослов'янського «zъmjǎ, zъmjъ» та споріднене зі словом «земь» - земля, тобто той, хто повзає по землі; «монстр» - від французького «monstre» – чудовисько [2].

Цікавим є етимологія слова «чорт». Так, згідно даним М.Фасмера воно походить від праслов'янського «čerty» та споріднене з сербохорватським «črtiti, črtimъ» - заклинати, клясти та словенським «čr^t» - ненависть, ворожнеча [2]. Синонімічні йому слова: «біс» ймовірно походить від литовського «baidyti» — лякати та «baisà» — страх; «демон» - походить від давньогрецького «δαίμων» — божество, дух; «диявол» - від грецького «διάβολος» - той, хто зводить наклепи; «сатана» – від стародавньоєврейського «šātān» - супротивник; «дідько» - від праслов'янського «dědъ» - старий, яке походить з праїндоевропейського «dhēdh» - дядько, дід, баба [1].

Відомий образ Коція Безсмертного у російських казках або Костія Бездушного - в українських, або Коція Міднобородого - у польських, походить від слово «коцій», тобто від праслов'янського «kostъ» - гидота, труп, падло або ж давньоруського «костити» - поганити, бруднити, паплюжити [1]. Існує ще одна версія походження від дієслова «кощевати», що значить колдувати, ворожити [12]. У етимологічному словнику М.Фасмера походження наводяться також і від стародавньо-тюркського «košči» - невільник, раб, тобто загальноновизначеної етимології слово не має.

Англійське слово «witch», що перекладається як «відьма», походить від середньо-англійського «wicche» - «чарівник, еретик, невіруючий» та старо-саксонського «wicca», що значить «мудра», оскільки в прадані часи вони шанувалися як знавці лікувальних трав, провісники. Існує й інша версія походження цього слова: від середньоголландського «wichelen» - «зачаровувати» або від прагерманського «wigulōna» - «заклинати, ворожити» [14]. Серед вікінгів відомими є віщунки, яких називали «вельва», це слово походить від давньоскандинавського «völva, vala» - посох, який є атрибутом вельви, або ж є спорідненим зі «sprákona», що походить від давньоанглійського «spræwīfe» та значить «жінка, яка ясно бачить». Ще одне з позначень вельви це «fjǫlkunnig» - «та, що багато знає», тобто володіє потаємними знаннями, тому їх шанували, їм відводили одне з кращих місць за

столом, до них зверталися за пророцтвами та магічними діями.

Цікаво дослідити етимологію таких персонажів як «Бабай» та «баба Яга». Слова «баба» походить від праслов'янського «baba» - стара жінка - та споріднене з лит. «bóba» - стара [8]. У той же час існує інше пояснення: походить від турецького «babà» - дід, батько [2]. Потрібно зазначити, що у східній культурі так називали мудрого чоловіка, стрійшину, духовного вчителя та додавали це слово до імені видатних духовних осіб, наприклад, Алі-баба. У тлумачному словнику В.Даля слово «бабай» походить від татарського «бабай» та пояснюється як дід, старий, страшнисько, а «бабайка» як стара жінка [5]. Саме цими образами деколи лякали дітей, щоб ті не вставали з ліжка. Бабай має вигляд кривобокого старого, який має за плечима мішок, куди забирає неслухняних дітей.

Цікавим є той факт, що Баба Яга має аналоги у інших народів: білорусів (Баба-Яга, Ягіня, Юга, Залізна баба), поляків (Jędza, Babojędza), сербів - Єжибаба (Ježibaba), хорватів – Баба Рога (Baba Roga), босняків – Баба Зима (Baba Zima), в Чорногорії – баба Руга, в Баварії та Австрії – баба Перхта (Берта), німців – фрау Холле, румунів - Вижбаба (Vijbaba), угорців - відьма Богоркан (Bogorkan), італійців – Беффана (Betunia Betana). Єдиного трактування походження терміну немає. Існує версія суто слов'янського походження, де в основі лежать слова з коренем «яз-», «єз-» негативного відтінку: сербське «језа» - жах; болгарське «енза» - рана, хвороба; російське «язва» - виразка; польське «jędza» - відьма; чорногорська ж назва «руга» походить від слова «знуцання».

Етимологічний аналіз дає підстави стверджувати про трансформацію образу відьмака та чародія з позитивного на негативний. Так, у дохристиянські часи позитивно сприймався знахар та провидець, який вмів лікувати та передбачати майбутнє. Проте з прийняттям християнства виникло несприйняття осіб, які володіють таємними знаннями та надприродними здібностями, що не зрозумілі пересічній особі, тобто більшість слів стало носити негативний характер та у людській свідомості сприйматися як ті, що завдають болю, небезпечні та страшні.

Яке ж лексичне значення досліджуваних слів? Так, в Академічному тлумачному словнику української мови за редакцією І.К.Білодіда [4] термін «відьма́к» трактується як чоловік, який знається з «нечистою силою», чаклун а «чаклу́н» - це особа, яка займається чаклунством, або казковий персонаж, який впливає магічними діями на природу й людей, чарівник; «чарі́вник» - чаклун або ж у переносному значенні «людина, яка захоплює, приваблює чим-небудь»; «чароді́й» - те саме, що чарівник; «характе́рник» - чаклун, чарівник; «мольфа́р» - чарівник, злий дух, чорт; «зна́хар» - людина, що лікує різними немедичними засобами, а також займається чаклуванням; «цілі́тель» - той, хто зціляє від чого-небудь; «ворожби́т» - той, хто вгадує майбутнє чи минуле, за якимись прикметами або ворожачи на картах, чарівник, знахар; «віду́н» - у

давніх слов'ян — людина, яка вгадувала майбутнє; віщун, пророк; «*віщун*» - той, хто віщує, пророкує що-небудь. При цьому потрібно розрізняти терміни чарівник та чаклун, оскільки «*чаклувати*» - це займатися чаклунством, а «*чарувати*» - діяти, впливати на когось чарами, вражати когось чарами, тобто впливати на когось своєю привабливістю.

Окрім того, є терміни, які пов'язані з магією та язичницькими культурами: «*жрець*» - особа, що здійснювала богослужіння, жертвоприношення в язичеських релігіях [4]; «*маг*» - у країнах стародавнього Сходу жрець, що виконував релігійні обряди й провіщав майбутнє; людина, що нібито володіє таємницями магії, характерник, чарівник [4]; «*волхв*» - у давніх слов'ян — ворожбит, чарівник [4]; «*друїд*» - жрець у стародавніх кельтів [4]; «*шаман*» - служитель культу, знахар у племен, релігія яких ґрунтується на культурі духів, магії [4]. Є відголоски чудодійних здібностей та віщування і у християнстві, так «*чудотворець*» - той, хто творить чудеса, святий, який нібито має такий хист; «*пророк*» - за релігійними уявленнями — проповідник волі божої, або провісник майбутнього [4].

Подібне значення є і у російськомовних словах: «*колдун*» - той, хто займається колдуванням, чаклунством, а «*колдовать*» пояснюється як «волхувати, ворожити, творити чари»; слово «*гадать*» пояснює як дізнаватися невідомого ворожбою, ворожити; слово «*волхв*» співвідноситься з «мудрець, колдун, знахар, чорнокнижник, чарівник, ворожбит»; «*кудесник*» - чародій, чарівник, колдун [5]. Потрібно більш детальніше розглянути термін «*голдовник*», який у тлумачному словнику російської мови В.І.Даля пояснюється як поселенець на чужині, який залежить від господаря, вассал [5], проте в українських тлумачних словниках дається зовсім інше трактування цього слова – «те саме, що й характерник», тобто чаклун [13].

Отже, чаклун, чародій, чарівник, відьмак, віщун, відун, характерник, мольфар, знахар, ворожбит, голдовник, колдун, волхв, жрець, маг, чудесник, шаман – ці всі слова мають подібне семантичне значення: займатися магією, тобто творити чари та дива, ворожити, лікувати та пророкувати майбутнє, при цьому вищезазначені функції в своїй основі доволі часто не несли негативного змісту.

Проте є персонажі, які в більшості усвідомлюються як негативні: «*троль*» - у скандинавській міфології — надприродна істота, звичайно ворожа людям (найчастіше — велетень) [4]; «*вѣлеть*» - величезного зросту і сили людина в народних повір'ях і легендах [4]; *Чудо-юдо*» - казкове чудовисько [4]; «*баба Яга*» - казковий персонаж східних і західних слов'ян; зла баба-чаклунка [4]; «*Коцїй*» - у казках міфічна істота в образі старця, який володіє скарбами [5]; «*Бабай, бабайка*» - фольклорний персонаж у слов'янських народів, нічний дух, що викрадає дітей, які не засинають вчасно [5]; «*чудовисько*» - казкова істота у вигляді небувалої тварини [5]; «*дракон*» - у міфології багатьох народів — потвора, чудовисько у вигляді крилатого вогнедишного змія, що пожирає

людей і тварин [4]; *змій*» - по-перше: казкова істота з крилами і зміїним тулубом, наділена незвичайною силою; дракон, по-друге: біблійний образ диявола, що спокусив людину в раю [4]. Окремо потрібно зазначити такі персонажі як «*чорт*» - за забобонними уявленнями — надприродна істота, що втілює в собі зло і має вигляд темношкірої людини з козячими ногами, хвостом і ріжками; злий дух, нечиста сила, біс, диявол, сатана; «*біс*» - злий дух, чорт, диявол, сатана; «*сатана*» - уявна надприродна істота, є уособленням злого начала; біс, диявол, чорт, злий дух; «*диявол*» - те саме, що біс, чорт, сатана; «*дідько*» - те саме, що й біс; «*демон*» - у грецькій міфології — нижче божество, злий дух або чорт, інколи доброзичливий до людей; «*шайтán*» - у мусульманській міфології — злий дух; чорт, диявол [4]. При цьому всі ці казкові герої також володіють магією: наприклад, тролі вміють чаклувати (казка «Три чарівних листочки»); велетні-людожери перевтілюватися у інших істот (казка Ш.Перро «Кіт у чоботях»); Баба Яга, Кощій та Змій вміють літати та зачаровувати головних героїв (казка «Мар'я Морівна», «Котигорошко» та інші), чорти можуть керувати силами природи (М.Гоголь «Ніч перед Різдом»), тобто, на нашу думку, в основі цих персонажів так само стоїть архетипічний образ чаклуна, що багато знає та вміє більше за пересічну людину.

Кембріджський тлумачний словник [6] трактує чарівника - «*magician*» - як особу, що володіє магічною силою або використовує трюки для розваги; чаклуна – «*sorcerer*» - як людину, яка володіє магічною силою та використовує її з метою завдати шкоди іншим людям; знахаря - «*wizard*» - як людину, яка, як вважають, має магічні здібності та використовує їх, щоб завдати шкоди іншим людям або допомогти їм; жреця та оракула – «*oracle*» - особу, яка давала людям мудрі, але часто таємничі поради від бога, або той, хто багато знає про предмет і може дати добру пораду; віщуна – «*soothsayer*» - як людину, яка, як вважають, має здатність знати та розповідати, що станеться в майбутньому; пророка – «*prophet*» - як особу, яка, як вважають, має особливу силу, що дозволяє їй говорити те, що бог хоче сказати людям, особливо про те, що станеться в майбутньому; ворожбита – «*fortune teller*» - людину, яка говорить іншим, що, на її думку, станеться з ними в майбутньому; троля – «*troll*» - як уявну, дуже велику або дуже маленьку істоту в традиційних скандинавських історіях, яка має магічну силу і живе в горах або печерах; чорнокнижник – «*warlock*» - як людину, яка, як вважають, має магічну силу, щоб чинити зло; орка - «*orc*» - як уявну істоту, дуже потворну та жорстоку, яка описана в книгах Дж.Р. Толкіна. Найважливішим, на нашу думку, є спільна риса цих образів – всі вони володіють «магічними здібностями», «магічною силою», «особливими знаннями».

У фольклорі чаклун повстає як негативний персонаж, при цьому в Україні та Білорусії заняття чарівництвом приписують як відьми, так і відьмаку, їхні функції взаємозамінні; у Західній Європі образ чаклуна розвинутий слабше, функції чаклування більш притаманні відьмі, а чарівник виступає як

чорнокнижник, де є потаємні знання; на півночі Росії культ відьми слабкий, тому ці функції переходять до чарівника-шамана. Міфологічні витoki чаклуна на українських землях пов'язують з уявленнями про волхвів – язичницьких жерців у слов'ян. У дохристиянські часи волхви виконували роль провидців та лікарів, головним засобом магічної сили яких було слово. Так, у Київській Русі волхва називали ще «врачом», у фінській мові є слово «velho» – чародій, у болгарській мові «магьосник» – чарівник, маг. Проте з прийняттям християнства волхви приймали участь у повстаннях проти князів: відомо, що Ярослав Мудрий подавив Суздальське повстання 1024 року, яке очолили волхви, що описано у «Повісті временних літ». Саме тому, на нашу думку, з часом волхвам-чарівникам у фольклорі почали приписувати негативний вплив на людей.

Отже, лексичне значення слів «відьмак», «чаклун» концептуально відображає прямо протилежні тенденції при сприйнятті цього образу у людській свідомості. Так, з одного боку – це знаюча людина, яка допомагає; чарівник, що приваблює; знахар, що лікує; провидець та маг, що передбачає майбутнє; з другого боку – це злий чаклун, який може наврочити; ворожбит, який обманює; дідько, який шкодить та викликає біди.

Висновки. У сучасній культурі різних народів світу існують чоловічі демонічні образи, які мають схожість у своїх психологічних характеристиках:

велетень-людоджер (Західна Європа); троль (Північна Європа); чаклун (Центральна та Східна Європа); дракон (Азія); змії (Україна, Східна Європа); Коцій Безсмертний (Росія); чорт (Європа) та дідько (Україна), тощо. В основі цих фольклорних образів стоять історичні персонажі мага, волхва, жреця, тобто служителів дохристиянських релігійних культів, які володіли надзвичайними здібностями, магічною силою, особливими знаннями. Етимологічний та лексичний аналіз демонічних чоловічих архетипічних образів показав амбівалентне трактування: з одного боку – це мудрий жрець, що відає та володіє потаємними знаннями, має надприродні здібності, лікує, вміє передбачити майбутнє; з другого боку – це злий чаклун, що приносить біди, ворог, вміє наврочити та зачаклувати.

Поряд із значною теоретичною розробленістю зазначеної проблеми, існує певний дефіцит наукової інформації щодо впливу даних архетипів на поведінку особистості, розробці психотерапевтичних методів з використанням вищезазначених персонажів, які б допомогли навчити використовувати дику силу внутрішньої чародія та мага.

Література:

1. Етимологічний словник української мови: В 7 т./ Ред. кол.: О. С. Мельничук (гол. ред.), І. К. Білодід, В. Т. Коломієць, О. Б. Ткаченко. АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. — Київ : Наукова думка, 2012. Т.6. 568 с.
2. Этимологический словарь русского языка М. Фасмера. 1-е издание: 1964 - 1973;URL:

<https://lexicography.online/etymology/vasmer/%D0%BA/%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%82%D1%8C> (дата звернення: 19.02.2022)

3. Этимологический словарь Н.М.Шанского. 1-е изд.: 1994; 2-е изд. — Москва: Дрофа, 2000, 399 с.; 3-е изд., испр. — Москва: Дрофа, 2004. URL: <https://lexicography.online/etymology/shansky/>

4. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970—1980. URL: http://ukrlit.org/slovnyk/slovnyk_ukrainskoi_movu_v_11_tomakh (дата звернення: 19.02.2022).

5. Толковый словарь живого великорусского языка. В 4 т. / В. И. Даль. — 6-е изд., стереотипич. — Москва: Дрофа; Русский язык – Медиа, 2011. — Т. 1. — С. III—XII. URL: <https://lexicography.online/explanatory/%D0%BA/%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%82%D1%8C> (дата звернення: 19.02.2022)

6. Cambridge Academic Content Dictionary URL: <https://dictionary.cambridge.org/ru/%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C/%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9/sorceress> (дата звернення: 19.02.2022)

7. Yevhen Zheltukhin URL: <https://zheltukhin.org/learn/school-of-students/%d0%b2% d1%96%d0%b4%d1%8c%d0%bc%d0%b0/> (дата звернення: 12.07.2022).

8. Бабай – проєкт, присвячений «темному» мистецтву. URL: <https://babai.co.ua/articles/bila-dama-boginya-berta-pani-khurdelitsya-ta-inshi-zimovi-geroini> (дата звернення: 12.07.2022).

9. Руське православне коло. Характерництво в духовній культурі Запорозького козацтва. [Електронний ресурс] URL: <https://www.svit.in.ua/stat/st21.htm> (дата звернення: 14.09.2022).

10. Культурно-історична спадщина України. [Електронний ресурс]. URL: <https://spadok.org.ua/gutsulshchyna/novi-prychynky-shchodo-etymologiyi-molfar> (дата звернення: 14.09.2022).

11. Википедия — свободная энциклопедия. [Електронний ресурс]. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D1%80%D0%BE%D0%BB%D0%BB%D1%8C> (дата звернення: 14.09.2022).

12. Фабрика макияжа. Виды макияжа. Лицо. Брови. Нос. [Електронний ресурс]. URL: <https://thestrip.ru/day/koshchei-bessmertnyi---skazochnyi-personazh-koshchei-bessmertnyi/> (дата звернення: 14.09.2022).

13. Словник . UA. Портал української мови та культури. [Електронний ресурс]. URL: (<https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%BA>) (дата звернення: 14.09.2022).

14. Wiktionary. The Free dictionary. [Електронний ресурс]. URL: <https://en.wiktionary.org/wiki/wichelen> (дата звернення: 14.09.2022).

15. Сірко Р.І., Слободяник В.І. Психолінгвістичний аналіз демонічних жіночих архетипічних образів. *Перспективи та інновації науки*, 2022, 8 (13).

References:

1. Melnychuk, O. S. (Eds.), Bilodid, I. K., Kolomiets, V. T. & Tkachenko, O. B. (2012). *Etymologichnyi slovnyk ukrainskoi movy.* [Etymological dictionary of the Ukrainian language]. (Vols. 1-7). Kyiv.: Naukova dumka. [in Ukrainian].

2. Fasmera, M. (1964 -1973) *Etymologicheskyy slovar russkoho yazyka.* [Etymological dictionary of the Russian language]. Retrieved from <https://lexicography.online/etymology/vasmer/%D0%BA/%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%82%D1%8C> [in Russian].

3. Shanskoho, N.M.(1994-2004) *Etymologicheskyy slovar.* [Etymological dictionary]. Retrieved from <https://lexicography.online/etymology/shansky/> [in Russian].

4. Bilodida, I. K. (Eds.) (1970-1980). Slovnyk ukraïnskoi movy. [Dictionary of the Ukrainian language]. (Vols. 1-7). Kyiv : Naukova dumka Retrieved from http://ukrlit.org/slovnyk/slovnyk_ukraïnskoi_movy_v_11_tomakh [in Ukrainian].
5. Dal, V. Y. (2011) Tolkovyï slovar zhyvoho velykorusskoho yazyka. [Interpretive dictionary of the living Great Russian language.] (Vols. 1-4) Moskva: Drofa; Russkyi yazyk. Retrieved from <https://lexicography.online/explanatory/%D0%BA/%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%82%D1%8C> [in Russian].
6. Cambridge Academic Content Dictionary URL: <https://dictionary.cambridge.org/ru/%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C/%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9/sorceress>
7. Yevhen Zheltukhin. Retrieved from: <https://zheltukhin.org/learn/school-of-students/%d0%b2%d1%96%d0%b4%d1%8c%d0%bc%d0%b0/>[in Ukrainian].
8. Babai – proïekt, prysviachenyi «temnomu» mystetstvu. [Babai is a project dedicated to "dark" art.] <https://babai.co.ua> Retrieved from: <https://babai.co.ua/articles/bila-dama-boginya-berta-pani-khurdelitsya-ta-inshi-zimovi-geroini> [in Ukrainian].
9. Ruske pravoslavne kolo. Kharakternytstvo v dukhovnii kulturi Zaporozkoho kozatstva. [Russian Orthodox circle. Characteristics in the spiritual culture of the Zaporizhzhya Cossacks]. Retrieved from: <https://www.svit.in.ua/stat/st21.htm> [in Ukrainian].
10. Kulturno-istorychna spadshchyna Ukrainy. [Cultural and historical heritage of Ukraine]. Retrieved from: <https://spadok.org.ua/gutsulshchyna/novi-prychynky-shchodo-etymologiyi-molfar> [in Ukrainian].
11. Vykypedyia — svobodnaia entsyklopedyia. [Wikipedia — the free encyclopedia]. Retrieved from: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D1%80%D0%BE%D0%BB%D0%BB%D1%8C> [in Russian].
12. Fabryka makyiazha. Vydy makyiazha. Lytso. Brovy. Nos.[Make-up factory. Types of makeup. face Eyebrows Nose]. Retrieved from: <https://thestrip.ru/day/koshchei-bessmertnyi---skazochnyi-personazh-koshchei-bessmertnyi/> [in Russian].
13. Slovnyk . UA. Portal ukraïnskoi movy ta kultury. [Dictionary. UA. Ukrainian language and culture portal]. Retrieved from: <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%BA> [in Ukrainian].
14. Wiktionary. The Free dictionary. Retrieved from: <https://en.wiktionary.org/wiki/wichelen> [in Ukrainian].
15. Sirko, R.I.& Slobodianyuk, V.I. (2022). Psykholinhvistychnyi analiz demonichnykh zhinochykh arkhetypichnykh obraziv [Psycholinguistic analysis of demonic female archetypal images]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky-Perspectives and innovations of science*, 8 (13), 420-432 [in Ukrainian].